

Колесник Олена Сергіївна,

доктор культурології, доцент, професор кафедри філософії та культурології
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка;

Чернігів,

elenakolesnyk2017@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0597-6489>

ОБРАЗ КРОТА В АНІМАЛІСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

З другої половини XIX ст. в європейських літературах починає активно розвиватися анімалістика; згодом ця тенденція яскраво виявляється також в англійській літературі Північної Америки. Тварини були об'єктом словесного зображення і раніше, однак, здебільшого це відбувалося в межах жанрів (від байки до бестіарію), які не стільки описували біологічні реалії, скільки надавали особливостям різних видів живих істот алегоричне чи символічне тлумачення. Те саме стосується і більшості народних казок, оскільки в них тварини зазвичай наділяються умовними характеристиками, не властивими їм в реальності. Більш того, саме ті небезпечні тварини, яких в житті найбільше боялися (вовк в Європі, ягуар в тропічній Америці), в казках можуть – ймовірно, з компенсаційно-терапевтичною метою – зображуватися недолугими та комічними. В казках для молодших дітей «тваринки» зазвичай значно антропоморфізуються, зберігаючи тільки найзагальніші характерні для виду риси, завдяки яким можна відрізнити, припустимо, зайчика від їжачка.

В XIX ст. виникає література нового типу, яка характеризується увагою до специфіки конкретного виду тварин, його образу життя, сприйняття світу, взаємодії з середовищем. Нерідко автори настільки добре знають матеріал, що випереджають науковців в описі конкретних фактів. З цієї пори можна казати про виникнення анімалістики як жанру.

В межах цього жанру є широкий спектр варіантів тлумачення матеріалу – від майже документального науково-художнього викладу і до практично повної антропоморфізації персонажів.

Так само розмаїтим є список біологічних видів, які можуть ставати головними персонажами – це можуть бути тварини сучасні і викопні, дикі і домашні. Деякі види притягують особливу увагу, здебільшого, завдяки або своєму місцю поруч з людиною (собаки, кішки, коні), або ж особливій харизмі (вовки). Однак бувають випадки, коли доволі популярним персонажем стає істота, про яку всі знають, але мало хто з сучасних городян бачив. В нашому випадку це кріт (*Talpa europaea*).

Як відомо, кріт різко відрізняється від більшості тварин своєю виключною анатомічною спеціалізацією та підземним способом життя. Через це, як і через свій переважно чорний колір та поганий зір, він за логікою повинен мати хтонічні асоціації та негативні конотації. Дійсно, в фольклорі це є – наявні українські, болгарські, сербські легенди про те, що кріт колись був людиною, покараною за «занадто сильний» зв'язок з землею (орав її під час свята, намагався отримати більшу ділянку, ніж був повинен тощо). Існують повір'я, що коли кріт риє під домом, це може передвіщати смерть.

Однак, якщо ми проаналізуємо авторську літературу ХХ–ХХІ ст., то побачимо, що в ній переважають зовсім інші значення крота. Проаналізуємо 11 творів різних жанрів, в яких кріт виступає одним з центральних персонажів.

- 1) **Байка.** Прикладом є «Орел та кріт» І. Крилова, в якій Кріт попереджає Орла, що той влаштує гніздо на дубі з гнилими коренями. Орел не слухає попередження, в результаті чого його сім'я гине при падінні дерева в бурю. Кріт виступає позитивним образом, який має ексклюзивну інформацію та доброзичливо нею ділиться. Кріт та Орел протиставляються як смирення та гординя.
- 2) **Казка для дітей** (та прирівняних до них дорослих). Тут кріт фігурує як один з багатьох різних, але гармонійно співіснуючих жителів ідилічного лісу. Міжнародним визнанням користується серія Н. Баттерворта «Історії

парку Персі». Завдяки екранізаціям у форматі мультсеріалу став добре відомим Кротик, персонаж книги чеського автора Е. Петішки. Українським шедевром є «Кротяча епопея» Тараса та Мар'яни Прохасько: «Хто зробить сніг», «Куди зникло море» та «Як зрозуміти козу». Завдяки своїм філософським підтекстам ця трилогія є цікавою і для дорослих. Кроти виступають тут образом ідеальної родини та одним з ключових факторів, який визначає загальну стабільність Букового лісу. З характерних біологічних рис цього виду тут фігурує лише життя під землею в затишних, добре налагоджених норах. В усьому іншому «кротячість» героїв не підкреслюється.

- 3) **Авторська фантастично-романтична казка.** Саме тут наявні умовно-негативні образи кротів. У загальновідомій «Дюймовочці» Г.К. Андерсена кріт є свого роду втіленням всього «занадто земного» (в усіх значеннях слова) і тому явно є не парою квітково-повітряній героїні. В «Казці про Алю і Аля» Г. Григор'єва описане «непросвітлене» жорстоке тоталітарне суспільство кротів. Щоправда його члени виступають скоріше жертвами зовнішньої демонічної сили, яка змусила їх підкорятися і служити злу. Все ж таки, і в цьому жанрі кроти часто виступають як позитивні персонажі, які сприяють головним героям («Пригоди Буратіно» О. Толстого, «Підземний принц» С. Прокоф'євої). Зокрема, саме кріт може виступати як помічник героя, якому треба втекти самому, чи врятувати когось іншого з в'язниці, як то ми бачимо в «Пригодах Чіпполіно» Дж. Родарі та менш відомій казці «Колл та його Біла свиня» Л. Александера, яка примикає до «Хронік Прідейна» - цікавого переосмислення кельтської міфології. Щоправда, Л. Александер – письменник з США, і є висока ймовірність того, що його персонаж є не європейським кротом, а американським зірконосом (*Condylura cristata*), на що натякає власне ім'я цього крота Зірко-Ніс. Але для нас це не принципово. Доволі рідкісним випадком, коли кріт стає одним з головних героїв, є «Вітер у вербах» К. Грема. Всі персонажі-тварини тут вкрай олюднені, і основною «кротячою»

прикметою героя виступає, скоріш за все, його первинна підземна ізоляція в своїй норі, з якої він виходить, щоб радісно пізнавати світ, але в яку час від часу слід повертатися, щоб не втратити власну ідентичність.

4) *Дитяче героїчне фентезі* представлено циклом «Редволл» Б. Джейкса, де кроти є одним з видів сильно антропоморфізованих розумних тварин, які зберігають лише окремі біологічні характеристики. Критиками відмічена схожість кротів Редволла з гномами та дворфами «пост-толкінського» фентезі. Представники цього «народу» нечасто опиняються в центрі уваги, але безумовно належать до групи «позитивних» видів тварин (на відміну, наприклад, від пацюків).

5) *Фентезі-xenofiction* (література про Інших). Цей різновид фантастики відрізняється тим, що автор ретельно моделює принципово не-людську культуру. В нашому випадку це цикл «Данктонський ліс» В. Хорвуда, де кроти зображені саме як реальні підземні тварини з усією специфікою їхньої біології та етології. Однак при цьому вони постають розумними істотами, які мають духовну культуру, зокрема, релігію. Значне місце в творах як раз і займає містично-релігійна тематика: культ менгірів, наявність аналогу чернечих орденів, свята та паломництва тощо. За своїм сюжетом, проблематикою, стилем та тональністю ці книги є не те що не дитячими, а навіть і не зовсім молодіжними, оскільки розраховані на читача з достатньо великим (і часто негативним) життєвим досвідом. Кроти тут, залишаючись кротоми, є людські складними та різноманітними особистостями.

Таким чином, завдяки своїй унікальній біології кріт привертає увагу, запам'ятовується, і може ставати потужним образом, здатним передавати різні смисли та значення. При цьому його симпатична зовнішність та «домовитий» спосіб життя перемагають можливі негативно-хтонічні асоціації і приводять до того, що в літературі цей образ стабільно залишається переважно позитивним.